

JORNADA SOBRE «TERMINOLOGIA I VARIACIÓ GEOLINGÜÍSTICA»

Maria Josep Cuenca*

El dijous 12 de novembre de 2009 la Universitat de Barcelona va acollir la tercera edició dels Espais Terminològics que organitza el TERMCAT. El tema de la Jornada, «Terminologia i variació geolingüística» va suscitar un gran interès per diferents motius, entre els quals podem destacar el relleu que ha assolit la diversitat lingüística en tots els aspectes de l'estudi i la regulació normativa de les llengües i, més encara, el fet que els conceptes de *variació* i *terminologia* sembla que són contradictoris.

En efecte, quan parlem de *terminologia*, ens referim idealment a relacions biunívokes entre conceptes i termes. Un terme és la denominació d'un concepte dins d'un camp d'especialitat. Així, si bé un terme pot ser també un mot (unitat del lèxic general) o pot tenir un significat diferent en dos àmbits d'especialitat, la tendència general és que, dins d'un mateix àmbit, a cada concepte hi corresponga un terme i a cada terme hi corresponga un concepte.

Així doncs, la variació per àrea d'especialitat és ben coneguda. Però també cal tenir en compte la variació induïda pel registre o el propòsit comunicatiu: un text formal de comunicació científica entre especialistes pot adoptar solucions terminològiques diferents d'una comunicació de divulgació o amb una finalitat pràctica en relació amb un no especialista, com seria el cas de la interacció metge-pacient. En canvi, la variació geolingüística sembla que és el reialme del lèxic comú i, encara, de la comunicació menys formal, atès que la formalitat tendeix a reduir la variació diatòpica.

Per tot això, plantejar la variació geolingüística en relació amb la terminologia és una aposta forta i *a priori* arriscada que, no obstant això, va donar un resultat que no podem qualificar més que d'excel·lent, atesa la gran afluència de públic (vora 200 persones) i la varietat dels perfils i les procedències geogràfiques dels assistents i dels ponents: no endebades, la terminologia és ins-

* Maria Josep Cuenca, catedràtica del Departament de Filologia Catalana de la Universitat de València. Membre de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans i assessora geolingüística del Termcat.

Data de recepció de l'article: 15.12.2009.

trument i necessitat per a professionals de la llengua de diversos àmbits (científics, traductors, assessors lingüístics, gestors de la informació, etc.).

La jornada partia de preguntes tan centrals i complexes com les següents: Quin és el tractament que s'ha de donar a la variació geolingüística en les obres terminològiques? S'han de recollir totes les variants? S'han de marcar d'alguna manera? Quina presència tenen les variants geolingüístiques en la comunicació especialitzada i escrita? Fins a quin punt aquesta variació pot interferir en les possibilitats d'implantació efectiva en l'ús de les propostes neològiques?

La jornada es va organitzar al voltant d'una conferència inicial a càrrec de Ramon Sistac, professor de la Universitat de Lleida, membre de l'Institut d'Estudis Catalans i assessor geolingüístic del Termcat; una conferència de Joaquín García Palacios, professor de la Universitat de Salamanca, sobre la variació geolingüística en castellà; dues taules rodones: l'una sobre la variació geolingüística en els diccionaris, moderada per Jordi Bover, i l'altra sobre variació en la comunicació especialitzada, moderada per Glòria Fontova; i una conferència final a càrrec d'Isidor Marí, professor de la UOC, director de la Càtedra de Multilingüisme Linguamón-UOC i membre de l'Institut d'Estudis Catalans.

Sota el títol «Variació geolingüística, terminologia i estàndard», R. Sistac va plantejar la interacció entre variació diatòpica i estàndard i les dificultats que la variació genera quan se'n fa una aplicació "ideològica" de tipus secessionista, que pot dur, per exemple, a dues versions d'una pàgina web —una en valencià i una altra en "català"—, encara que les diferències siguin, lògicament, mínimes. Quant a la terminologia, va destacar el fet que la variació diatòpica s'observa en els termes procedents de la llengua patrimonial i es redueix en neologismes, préstecs i cultismes. En el primer àmbit cal no oblidar la informació que ens aporta del *Diccionari català-valencià-balear*, una font valuosíssima de formes marcades geogràficament.

El cas de l'espanyol, que va dibuixar García Palacios, ens sembla alhora llunyà i proper al del català. Si bé es tracta, com va deixar ben clar el ponent, d'una llengua forta i en expansió, no és immune a la pressió de l'anglès en l'àmbit dels llenguatges d'especialitat. Tanmateix, aquesta llengua sembla viure la variació diatòpica d'una manera entre distant i laxa, segons podem deduir de la seua conferència, ja que el ponent no hi va dedicar gaire temps. Considera que el científic és l'agent fonamental de la terminologia i, acostumat a comu-

nicar-se en anglès, se sent insegur en ambdues llengües. El caràcter dinàmic, en constant evolució, dels termes, dificulta una fixació que algunes persones i institucions semblen no considerar una prioritat.

La taula rodona sobre variació en els diccionaris ens va oferir un panorama interessantíssim i divers del tema; divers tant per les obres a què es va al·ludir (el *Diccionari de la llengua catalana* de l'IEC, els diccionaris d'Enciclopèdia Catalana, la tasca terminològica del Servei de Política Lingüística de la Universitat de les Illes Balears i la Classificació Internacional de Malalties) com per la procedència dels ponents (dues persones del central, una del balear i una altra del valencià).

C. Santamaria, de les Oficines Lexicogràfiques de l'IEC, va fer un repàs exhaustiu dels criteris d'inclusió de geosinònims en el DIEC i en el DIEC2. El DIEC, com és sabut, és una continuació del Diccionari Fabra, on no apareixen explicats els criteris d'inclusió de geosinònims i, a més, es pot observar un cert dèficit en aquest àmbit. Si Fabra va incloure 29 mots marcats com a dialectalismes i 38 que contenen en la definició alguna marca geolingüística («en algunes/certes contrades...»), es pot observar que hi apareixen molts mots d'ús relativament restringit (com *espill* o *arena*) sense cap marca específica. El 1992 es van fer públics els criteris d'inclusió de geosinònims en el DIEC1, entre els quals hi ha la tradició, l'extensió, la suplència del castellà, la coherència estructural o el testimoni literari. Una replega sistemàtica de paraules de diverses zones, revisades per experts de diferents zones, va conduir a una integració de molts altres mots (més de 600 en el cas del balear i també del valencià), incloent-hi variants formals i morfològiques que remetien a la forma més freqüent. El DIEC2 ha implicat una ampliació d'aquesta tendència, amb una selecció més àmplia del lèxic comú, seguint la tendència iniciada pels documents de la Secció Filològica dedicats a l'estàndard oral, la introducció d'andorranismes, a petició del Govern d'Andorra, i de lèxic especialitzat. Tanmateix, el DIEC2 elimina les marques diatòpiques que encara hi havia en la versió anterior (i en general les marques de variació) per les dificultats d'aplicar-les de manera sistemàtica i fiable. Aquest és un criteri que s'està revisant actualment de cara a futurs projectes, atès que té avantatges clars (no indueix a error ni peca d'excés o defecte), però també té desavantatges (no orienta un usuari que sovint necessita una informació més precisa).

Montserrat Torras, directora de Diccionaris d'Enciclopèdia Catalana, va comentar els criteris seguits en diferents obres lexicogràfiques de l'Enciclopèdia Catalana. La *Gran enciclopèdia catalana* inclou, respecte al Fabra, incorpora-

cions addicionals, sobretot de procedència balear i valenciana, i usa marques que indiquen l'àrea dialectal d'ús d'un mot o en marquen el caràcter "regional" o "dialectal". Aquest fou també el criteri del *Gran diccionari de l'enciclopèdia catalana*, que va incorporar les novetats del DIEC. Encara que es manté la marca, es constata una certa manca de sistematicitat en el marcatge i la presència de dialectalismes no marcats. La segona versió del GDEC, actualment en preparació, ja té incorporats més de 500 mots balears, valencians i de les Terres de l'Ebre.

Magdalena Ramon va oferir una reflexió sobre la gestió de la variació geolingüística en l'àmbit d'actuació del Gabinet de Terminologia de la Universitat de les Illes Balears, del qual és coordinadora. Atès que el seu àmbit d'actuació és la comunitat balear, la qüestió geolingüística esdevé central; es tracta d'un territori que, a més de les peculiaritats pròpies de la zona, conté un alt nivell de variació interna a causa de la insularitat. La diversitat de necessitats que tenen els usuaris del servei (comunitat universitària, empreses d'alimentació i restauració o mitjans de comunicació) demana una major flexibilitat en les propostes terminològiques; tot i que es procura seleccionar la forma més general de l'àmbit balear, es té en compte el territori concret, el receptor i la finalitat comunicativa del text en què constituïran el context situacional i lingüístic del terme.

Per la seua banda, Vicent Montalt, professor de la Universitat Jaume I i traductor especialitzat en medicina, va plantejar les dificultats que troben els professionals de la salut valencians en la traducció d'una obra com la Classificació Internacional de Malalties, en què trobem formes estranyes a la parla general que han d'utilitzar en la comunicació amb els pacients. El problema es localitza en els termes procedents del lèxic comú (com en el cas de *butllofa*, *aturada*, *coïssor*, *verola* o *relliscada*, que en valencià es diuen normalment *bambolla*, *parada*, *coentor*, *pigota* i *esvarada*, respectivament). Obres d'aquesta importància i difusió haurien d'integrar els geosinònims, de manera sistemàtica i pràctica, ja que, altrament, poden ser rebutjades o no utilitzades pels especialistes de l'àrea de certs territoris, que no s'hi senten identificats i per als quals l'instrument no és vàlid.

La segona taula rodona ens porta al tractament de la variació en diferents àrees d'especialitat; en concret, algunes que són especialment sensibles a la variació diatòpica com la botànica, la ictionímia o la geografia física. Tres reconeguts especialistes en aquestes àrees (Joan Vallès, Jordi Lleonart i Vicenç Rosselló) van compartir amb el públic les seues experiències i van comentar exemples

ben representatius de la variació: el nom del *blat de moro* (*panís* o *dacsa*), els noms de la *mare del lluç* (o *maira* o *bacalladet*) o les denominacions de *puig* i *tossal*. Com a complement d'aquesta reflexió, els Espais Terminològics gaudien d'una exposició que presentava de manera gràfica la variació geolingüística prenent l'exemple de l'àmbit de la botànica.

Els ponents van posar de manifest que el problema no és la variació i, si es vol, la diversitat, sinó la gestió d'aquesta diversitat i els problemes que se'n poden derivar en la comunicació especialitzada. La variació és un fet constatable en molts àmbits, com ara especialment en els noms de plantes, en què proliferen les denominacions populars diferents segons territoris força reduïts en extensió. Encara que les opinions dels ponents no sempre foren coincidents, podem destacar idees com les següents:

- Convé diferenciar diversos registres o àmbits d'ús. J. Lleonart proposava considerar-ne cinc: el registre científic, el popular, el comercial o gastronòmic, el culte, urbà o periodístic i l'oficial. La tria del terme haurà de tenir en compte, si més no, el registre o àmbit, l'autor i el receptor.
- Cal respectar la terminologia popular però cal una denominació, preferiblement comuna, en l'àmbit científic, que de vegades pot correspondre justament al nom científic (no cal inventar noms catalans per a tots els termes).
- El problema fonamental no es troba en els sinònims, sinó en els homònims, com en el cas de *l'emperador* i el *peix espasa*, que, per influència del castellà, sovint identifiquen realitats diverses a les que han designat tradicionalment en català.

Aquestes observacions i propostes encaixen molt bé en l'esperit de la conferència de cloenda, a càrrec d'Isidor Marí, sobre «Variació lingüística en el context global». En efecte, els reptes actuals tenen a veure amb uns usos "globals" del llenguatge que demanen un grau d'uniformitat gran i en els quals la precisió i la intercomprensió poden actuar com a forces que no necessàriament es mouen en la mateixa direcció. El criteri clau és l'àmbit de difusió del text i una concepció flexible (no restrictiva) del marcatge geolectal. Si bé la geosinonímia és normal i no genera greus problemes amb usuaris més o menys homogenis dialectalment, sí que en planteja quan ens trobem davant d'usos de projecció exterior generals, com seria el cas d'una empresa d'abast estatal, una llei estatal o una llei europea. Per mirar de trobar solucions a aquesta qüestió, és essencial identificar i coordinar els centres emissors de variació terminològica i ser capaços de detectar la variació geolectal naixent.

Una vegada fet el repàs d'algunes de les moltes reflexions i aportacions dels ponents, podem tornar a plantejar-nos, amb nous ulls, les preguntes inicials de la jornada:

a. Quin és el tractament que s'ha de donar a la variació geolingüística en les obres terminològiques?

Les obres terminològiques i lexicogràfiques han de donar compte de la variació diatòpica, perquè és un fet ineludible i constatable. Caldrà tenir més cura amb la qüestió en àmbits on hi ha una relació més directa amb la cultura i la llengua no especialitzada, bé per l'origen dels termes, bé per l'àmbit d'ús i els receptors a què s'adreça el text, bé per la intenció comunicativa que es persegueix. Així, la gastronomia, la restauració o la salut són àmbits on la variació és present de manera molt marcada i decisiva i on fer abstracció d'aquesta diversitat pot conduir a usos incorrectes, confusió entre els usuaris o, fins i tot, "secessionisme" terminològic o canvi de llengua.

b. S'han de recollir totes les variants? S'han de marcar d'alguna manera?

S'han de recollir totes les variants que es puga, però la incorporació a cada obra dependrà de l'objectiu i l'abast que tinga. La qüestió del marcatge es veu com a clarament complexa i els especialistes tenen criteris de vegades no coincidents, ja que, si bé el marcatge dóna una orientació necessària a l'usuari, també pot conduir a equívocs o a estigmatització de certs mots, oblit d'uns altres i prioritització d'uns tercers sense un criteri clarament defensable a partir de dades objectives.

c. Quina presència tenen les variants geolingüístiques en la comunicació especialitzada i escrita?

Les variants tenen una presència heterogènia que depèn fonamentalment de l'àrea d'especialitat i del context comunicatiu. Així, els neologismes no en solen tenir i sí que n'hi ha en mots patrimonials. Per tant, aquesta realitat (i la problemàtica que pot comportar) està delimitada i no afecta tot el corpus terminològic. Ara bé, casos com la denominació de productes comercials presenten problemes reals i recurrents de difícil solució pràctica, si del que es tracta és de presentar un model comú i (més o menys) homogeni. El fet que els centres de gestió i decisió terminològica no sempre estiguen coordinats no afavoreix una llengua on l'autoregulació és sovint una utopia i la planificació una necessitat punyent.

d. Fins a quin punt aquesta variació pot interferir en les possibilitats d'implantació efectiva en l'ús de les propostes neològiques?

La variació pot interferir en la bona difusió d'algunes propostes en tot el territori, però també és una oportunitat per a trobar solucions en altres zones geolectals a denominacions en què només el calc o el manlleu sembla ser l'opció disponible.

En conclusió, la Jornada va ser rica en informació i reflexions, ben organitzada i amb continguts diversos i alhora relacionats sobre un tema de gran actualitat i d'una importància essencial en la difusió i la pervivència de la comunicació especialitzada en català. Esperem amb candeletes la publicació de les actes, com s'ha fet en les altres dues edicions anteriors, per a poder reflexionar-hi més detingudament i aprofitar encara millor l'experiència de ponents tan experts i variats quant a experiència professional.